

راهکارهای گذار به دموکراسی برای ایران: دیدگاه‌های فعالان و کارشناسان

کاری از: هیات تحقیقاتی شبکه تخصصی-مدنی گذار

چکیده:

عمده ایرانیان بر ضرورت گذار از حکومت فعلی به جایگزینی دموکراتیک هم‌نظرند، اما موفقیت در گرو اجماع بر راهکاری واقع‌بینانه برای گذار است. در این تحقیق به کمک بیش از ۳۰ متخصص پرسشنامه‌ای با بیش از ۱۵۰ سوال چندگزینه‌ای در مورد فرایند گذار دموکراتیک طراحی شد. با جمع آوری نظرات بیش از ۱۸۰ صاحب‌نظر به شناخت نقاط همگرایی و تفاوت میان کارشناسان حوزه، فعالان سیاسی، و چهره‌های مرجع پرداخته شد. پاسخگویان در اولویت و کارایی راهکارهای خشونت‌پرهیز برای موفقیت در گذار اتفاق نظر دارند. تفاوت معنی‌داری در پاسخ‌ها بر پایه اقامت در ایران، تعداد آشنایان و خانواده در ایران، یا زمان گذاشتن روی مسایل ایران دیده نمی‌شود. در عوض مهمترین تفاوتها به تاثیر اهرمهای اقتصادی بازمی‌گردد که در آن متخصصین (به نسبت فعالان) به کارایی نهایی راهکارهایی که به تحمیل هزینه‌های اقتصادی به مردم عادی یا فروپاشی اقتصادی می‌انجامد بدبین هستند.

متن کامل:

رصد افکار عمومی ایرانیان ساده نیست اما گستردگی و تداوم نارضایتی عمومی، خیزشهای مردمی متعدد در سالهای اخیر، اقبال در انتخابات مختلف به کاندیداهای دورتر از نظام و نظرسنجی‌های محدود موجود نشان می‌دهند که عمده ایرانیان بر ضرورت گذار از نظام فعلی به جایگزینی دموکراتیک هم‌نظرند. اما هدف مشترک کافی نیست و موفقیت در گرو اجماع عمومی بر راهکاری واقع‌بینانه برای گذار دموکراتیک است. شکل دادن به چنان راهکاری نیازمند گفتمانی است عملگرا، متکثر و مبتنی بر شواهد و تجارب جهانی. در راستای کمک به این گفتمان گروهی از صاحب‌نظران ایرانی پرسشنامه‌ای را طراحی کردند تا سوالات کلیدی در مسیر گذار به دموکراسی مطرح شده و نقاط همگرایی و تفاوت‌های بین کارشناسان حوزه، فعالان سیاسی و چهره‌های مرجع شناسایی شود. مقاله زیر خلاصه‌ایست از نتایج این کار تحقیقی.

این پرسشنامه با همت بیش از ۳۰ متخصص و فعال اجتماعی طراحی شده و شامل ۱۵۰ سوال مربوط به فرایند گذار دموکراتیک و اطلاعات پاسخ‌دهندگان است. در طول ماه‌های فوریه و مارس ۲۰۲۳، پاسخ‌هایی از ۱۸۳ صاحب‌نظر ایرانی جمع‌آوری شد. پاسخگویان از صاحب‌نظران و فعالان به نام ایرانی هستند و هدف بسط نتایج به کل جامعه ایران نیست. برای مثال در میان این گروه، حدود ۵۰٪ مدرک دکترا یا معادل دارند. ۴۰٪ از آن‌ها در حوزه‌های علمی مرتبط متخصص هستند و بیش از نیمی از آن‌ها بیش از ۱۰ ساعت در هفته در موضوعات مرتبط با ایران وقت می‌گذارند. اکثر این افراد خارج از ایران زندگی می‌کنند (بیشترین تعداد از آمریکای شمالی و اروپا) ولی ۲۰ نفر از آن‌ها هم در ایران هستند. از نظر سیاسی و اجتماعی این گروه متنوع و متکثر است و از اساتید دانشگاه گرفته تا فعالان سیاسی، اجتماعی، و چهره‌های شناخته شده در فضای عمومی ایرانیان در این تحقیق شرکت کردند. از جمهوریخواه تا سلطنت طلب و افراد غیر سیاسی تا براندازان سخت شرکت‌کنندگان به طیفهای متفاوتی تعلق دارند هر چند عمده آنها به لزوم تغییر جمهوری اسلامی معتقدند. پرسشنامه به راهکارهای اجرایی فرایند گذار دموکراتیک می‌پردازد: نیروهای خواهان تغییر چگونه باید با فعالیتهای خود را ساختار دهند و چگونه با هم هماهنگ شوند؟ چه راهکارهایی برای شکست ساختار قدرت موثر خواهد بود؟ دوران گذار، از زمان شکست سرکوب خیزش مردمی تا جایگزینی نظامی جدید در ایران چگونه باید مدیریت شود؟ به علاوه شرکت‌کنندگان به چندین سوال در مورد زمینه تخصصی خود، رابطه خود با ایران و جنبش‌های اعتراضی، و سوالات عینی در مورد ایران و یافته‌های علمی در مورد جنبشهای اجتماعی پاسخ دادند. چند مصاحبه با گروه کوچکتري از این صاحب‌نظران به تبیین کیفی داده‌ها کمک کرد. کار آماری و رگرسیون روی نتایج پرسشنامه‌ها اجازه می‌دهد که نظرات این صاحب‌نظران را خلاصه کنیم و نقاط اشتراک و تفاوت را تبیین نماییم. این نتایج در زیر خلاصه شده است.

این گروه متکثر در بسیاری از موضوعات توافق نظر دارند. به عنوان مثال، آن‌ها بر اهمیت شکل‌گیری یک مکانیزم برای هماهنگی بین مخالفین نظام (چه شورایی باشد یا به شکل شبکه کم‌تمرکز راهبری) تاکید دارند. آن‌ها معتقدند که گروه راهبری باید به دموکراسی سکولار، فرایند تکثرگرا در دوران تغییر و فرایند قضایی مستقل متعهد باشد. از نظر آن‌ها تغییر نظام از مسیرهای خشونت‌پرهیز شانس موفقیت بالاتری دارد، مثلاً عمده پاسخگویان در اهمیت راهکارهای زیر هم‌نظر هستند: ارایه تصویری روشن از نظام جایگزین برای آینده ایران بعد از تغییر جمهوری اسلامی، بهبود ارتباط فعالان داخل کشور و

آگاهی از نظر ایشان، تشکیل شبکه‌های مدنی درون کشور، ایجاد مسیر حمایت مالی از اعتصابها، اعلام عفو عمومی به کسانی که مستقیماً مسئول کشتار مردم نبوده‌اند، لغو اعدام در دوران گذار، قانونمندی مجازات عاملان رژیم، ایجاد انگیزه و مسیر کم هزینه برای نظامیان برای جدایی از حکومت، بهبود دسترسی به اینترنت، و تقویت گفتمان تکثرگرا در مورد مسیر تغییر میان مخالفین و مردم عادی.

اگرچه این صاحب‌نظران و فعالان ایرانی بر بسیاری از نکات کلیدی راجع به فرایند گذار دموکراتیک در ایران هم‌نظرند، اما اختلاف‌های قابل توجهی نیز در بین آن‌ها وجود دارد. اگر پاسخگویان را به دو گروه متخصصین و فعالان تقسیم کنیم، این تفاوتها شفافتر می‌شوند. تعریف تخصص ساده نیست اما نتایج مشابهند چه تخصص را بر پایه تحصیلات آکادمیک در علوم اجتماعی تعریف کنیم، چه از نظر خود پاسخگو در مورد تخصصی بودن نقش استفاده کنیم، چه به دقت پاسخهای آنها به سوالات عینی در مورد ایران (مثلاً آمارهای اقتصادی) و یافته‌های علمی در این حوزه استناد کنیم، و چه از تست استاندارد راحتی با عدم قطعیت (از عوامل مهم کیفیت پیش‌بینی تخصصی) برای تعریف تخصص استفاده کنیم. تفاوت متخصصین با فعالان در دو حوزه پررنگ است. اولاً، متخصصین معتقدند که باید هزینه فشارهای اقتصادی بر مردم را در فرایند گذار جدی بگیریم. آنها می‌گویند که پیروزی جنبش دموکراتیک مردم حتمی نیست ولی هزینه‌های تضعیف اقتصاد برای ایرانیان حتمی است و نباید این هزینه‌ها را فراموش کرد. به علاوه متخصصین معتقدند که ضعف شدن اقتصاد حضور درازمدت مردم در جنبش اعتراضی را تضعیف می‌کند اما تأثیر معنی‌داری روی کاهش قدرت سرکوب نظام ندارد. این استدلالها در بین فعالان طرفداران کمتری دارد. دومین حوزه تفاوت در مورد مفید بودن ابزارهای نظامی برای غلبه بر ساختار سرکوب حکومت است. متخصصین توسل به نیروی قهریه را شدیداً مضر می‌دانند، چه به شکل کمک نظامی دولتهای خارجی به مخالفین باشد، چه به شکل تشویق نظامیان داخل کشور به کودتا، یا ایجاد نیروی مسلح مردمی برای مقابله با نیروی سرکوب، یا خرابکاری در زیرساختهای اقتصادی کشور. هرچند این راهکارها در بین فعالان نیز چندان طرفدار ندارند، اما اقلیت قابل توجهی از غیر متخصصین آنها را بالقوه مفید می‌بینند.

جالب توجه است که پاسخ صاحب‌نظران داخل ایران تفاوت معناداری با ایرانیان مقیم خارج از کشور نداشت، بجز در بعضی نکات اقتصادی که نظر ایرانیان درون کشور نزدیک‌تر به نظر متخصصین است. برای مثال هم ایرانیان داخل کشور (مستقل از تخصص) و هم متخصصین معتقدند که خراب شدن اقتصاد ریسک ظهور دیکتاتوری پوپولیست را بالا می‌برد، پیروزی جنبش حتمی نیست ولی هزینه‌های تضعیف اقتصاد برای مردم حتمی و لذا مهم در تعیین مسیر بهینه تغییر، و هماهنگی با دولتهای خارجی برای کاهش هزینه تحریمها بر مردم کارایی خاصی ندارد.

در مورد بعضی مسایل نیز اختلاف‌نظر بین پاسخگویان وجود داشت اما ربطی معنادار به تخصص یا فاکتورهای دیگر نداشت. مهمترین این موضوعات به مدیریت دوران گذار بازمی‌گردد. مثلاً در مورد مسیر تعریف قانون اساسی دوران گذار، طراحی قوانین اجرایی دوران گذار، و شکل بهینه ایجاد و مشروعیت بخشی به قوه مجریه در دوران گذار توافق شفافی بین پاسخگویان وجود نداشت. احتمالاً این تفاوتها حاکی از نبود گفتمان دقیق و فراگیر برای تبیین و پاسخگویی به این سوالات مهم است.

در مجموع یافته اصلی این تحقیق اشتراک در هدف (گذار از جمهوری اسلامی به جایگزینی دموکراتیک) و استراتژی کلی (مسیرهای خشونت‌پرهیز برای تغییر ساختاری حکومت) در بین طیف متکثری از متخصصین تغییرات اجتماعی و مخالفین حکومت است. به علاوه تفاوتها در بعضی راهکارها و تاکتیکها در بین چنین گروه متنوعی طبیعی است و میتواند منبع یادگیری، و تکثر و خلاقیت در عمل باشد. با وجود این فرصت بالقوه برای هماهنگی و همکاری مصاحبه‌های کیفی با صاحب‌نظران و نگاهی اجمالی به گفتمان مخالفان جمهوری اسلامی در ماههای اخیر به تمرکز مخالفین روی تفاوتهای بین گروهی حتی به قیمت فراموشی اهداف و استراتژیهای مشترک اشاره دارد. برای مثال فضای مجازی خصوصاً خارج از کشور از برخوردهای حذفی و آغشته به خشم و نفرت، بدبینی و تفرقه میان مخالفین نظام نشان دارد و تلاش برای ساختن گفتمانی تکثرگرا و راهکاری اجرایی برای عملی کردن هدف مشترک ایرانیان دموکراسی‌خواه در سایه قرار گرفته. توضیح این فضا بحث دیگری می‌طلبد ولی نقش بعضی فاکتورها جدی می‌نماید، از دینامیک توجه به صداهای هیجانی و سیاه و سفید در شبکه‌های اجتماعی تا احساسات به حق مردم ناشی از خشونت حکومت در برخورد با منتقدین و فعالیتهای ارتشهای سایبری که به طور سازماندهی شده دنبال تفرقه‌اندازی هستند. توضیح هرچه باشد نتیجه دلسردی مخالفین، عدم یادگیری از تفاوتها، ضعف در یافتن راهکارهای کارآمد و خلاق، کاهش جذب و فعال‌سازی اقشار در حاشیه جنبش، و تضعیف امکان ائتلاف، شکل‌گیری شبکه‌های متکثر، و هماهنگی عملیاتی میان مخالفین است. چه بسا این فرایندهای قطبی‌ساز مانع بزرگتری

برای جنبش دموکراسی‌خواهی ایرانیان باشد تا فشار و سرکوب حکومت. راهکارهای غلبه بر این فرایندهای مخرب از حوزه این کار تحقیقی خارج است اما مصاحبه با صاحب‌نظران به بعضی ایده‌های بالقوه اشاره دارد.

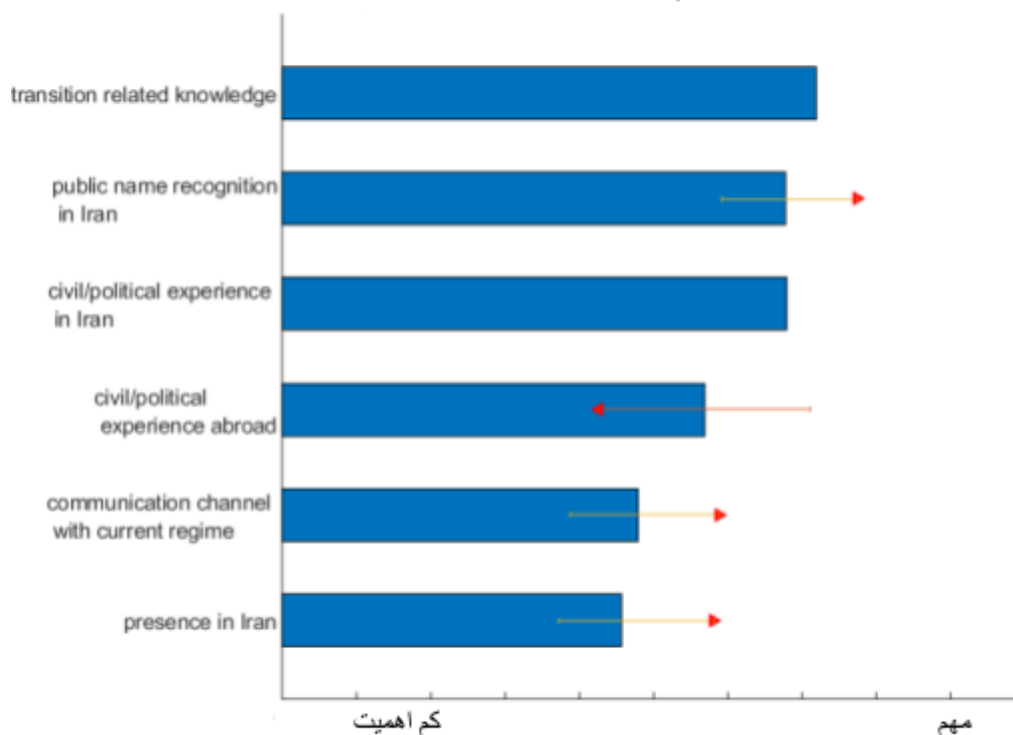
- با تمرکز بر هدف مشترک گذار به ایرانی دموکراتیک به جای شک در حسن نیت هم، با گفتگو دنبال درک همدیگر باشیم.
- استفاده از تجربیات جهانی و آموخته‌های کارشناسی به دنبال پاسخگویی به سوالهای عملی در مورد فرایند بهینه تغییر باشیم و از این پاسخهای برای کاهش اختلافات بهره ببریم.
- تفاوتها بین گروههای مختلف را مفید ببینیم. مسیر گذار به دموکراسی پیچیده و پر ابهام است، مثل سرمایه‌گذاری در شرایط پر ابهام (که خرید سبد سهام را بر خرید سهم یک شرکت ارجح می‌کند) چه بسا ترکیبی از کنش‌ها بهتر از دنبال کردن یک مسیر توسط همه مخالفین باشد.
- در تله (ارتش سایبری و ...) قطبی‌سازی در شبکه‌های اجتماعی نیفتیم. از حق مخالفینمان برای اظهار نظر دفاع کنیم و با گفتار و عمل‌مان تصویری جذاب از ایران دموکراتیک آینده ترسیم کنیم که در آن آزادی هر انسان در اعتقاد و اظهار نظر محترم است.
- روی نقاط توافق کنش مشترک تعریف کنیم و آنجا که توافق نداریم حق دیگران برای کنش مستقل را به رسمیت بشناسیم.
- مرکزکشی‌ها مان را سازنده و تکررگرا کنیم. مرز بین مخالفین و حکومت باید اکثریت مطلق ایرانیان را در جبهه تغییر قرار دهد وگرنه حکومت دست بالا را خواهد داشت. مثلاً هرکس هدفش گذار به ایرانی دموکراتیک است و متعهد با تعامل سازنده با دیگرانی که در این هدف همراهند (مستقل از مسیر مورد نظرشان) باید بتواند خود را در جبهه تغییر ببیند.
- در فضای قطبی فعلی کنش تک‌فردی کم اثر و پرهزینه است. کلید موفقیت شکل دادن به گروه‌های متکثر، عملگرا و دموکرات است. در این راه تلاش آگاهانه شخصیت‌های مرجع و سلبریتی‌ها برای باز کردن فضای گفت‌وگو سالم نقشی کلیدی دارد.

عمده ایرانیان بر گذار خشونت‌پرهیز از حکومت فعلی به جایگزینی دموکراتیک هم‌نظرند. آینده‌نشان خواهد داد که آیا این اکثریت می‌تواند با برخورد سازنده با اختلافات خود مسیر رسیدن به ایرانی آزاد و مردمسالار را هموار کند.

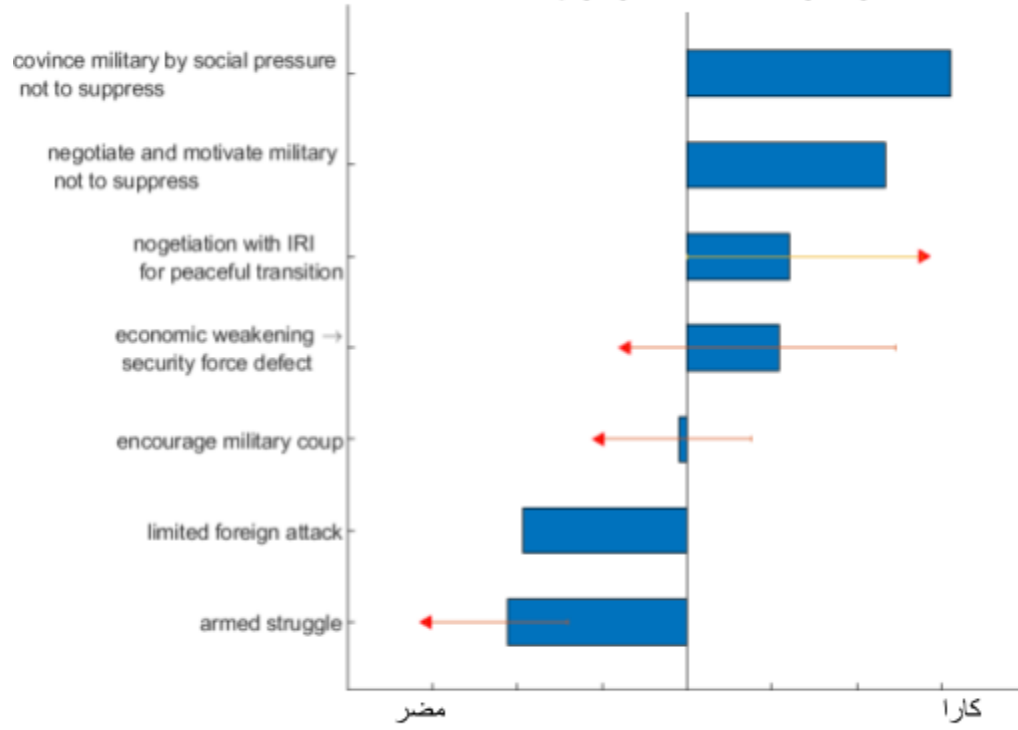
ضمیمه آماری

در این ضمیمه پاسخ‌ها به مهمترین سوالهای پرسشنامه در مورد فرایند گذار دموکراتیک برای ایران نمایش داده شده است. در هر نمودار متوسط حمایت از گزینه‌های مختلف در پاسخ به یک سوال کلی مشخص شده. به علاوه در صورتی که تفاوتی (از نظر آماری) معنادار بین متخصصین و سایرین باشد، این تفاوت با یک فلش قرمز رنگ نشان داده شده است. نقطه آغازین هر فلش نظر پاسخگویان با کمترین نمره تخصص را مشخص می‌کند و نقطه پایان آن نظر پاسخگویان با نمره بالا در محاسبه تخصص. برای مثال در اولین نمودار در مورد خصوصیات مهم گروه راهبری جنبش متخصصین اهمیت بیشتری به شناخته‌شده بودن این افراد درون ایران "public name recognition in Iran" می‌دهند تا غیر متخصصین. اگر چنین فلشی موجود نباشد یعنی تفاوت معناداری در پاسخها بین متخصصین و سایرین وجود ندارد. محاسبه تخصص بر اساس معدلی از چهار فاکتور تعیین شده است: ۱- تحصیلات عالی در علوم اجتماعی. ۲- نظر خود پاسخگو به تخصص ایشان در این حوزه. ۳- پاسخ صحیح به مجموعه‌ای از سوالات عینی در مورد ایران و یافته‌های تحقیقات جهانی در مورد جنبشهای اجتماعی. ۴- نمره بالا در تست راحتی با عدم قطعیت (Ambiguity Tolerance Scale). در تحقیقات مختلف نتایج این تست همبستگی بالایی با کیفیت پیشبینی‌های افراد در مورد مسائل پیچیده اجتماعی دارد.

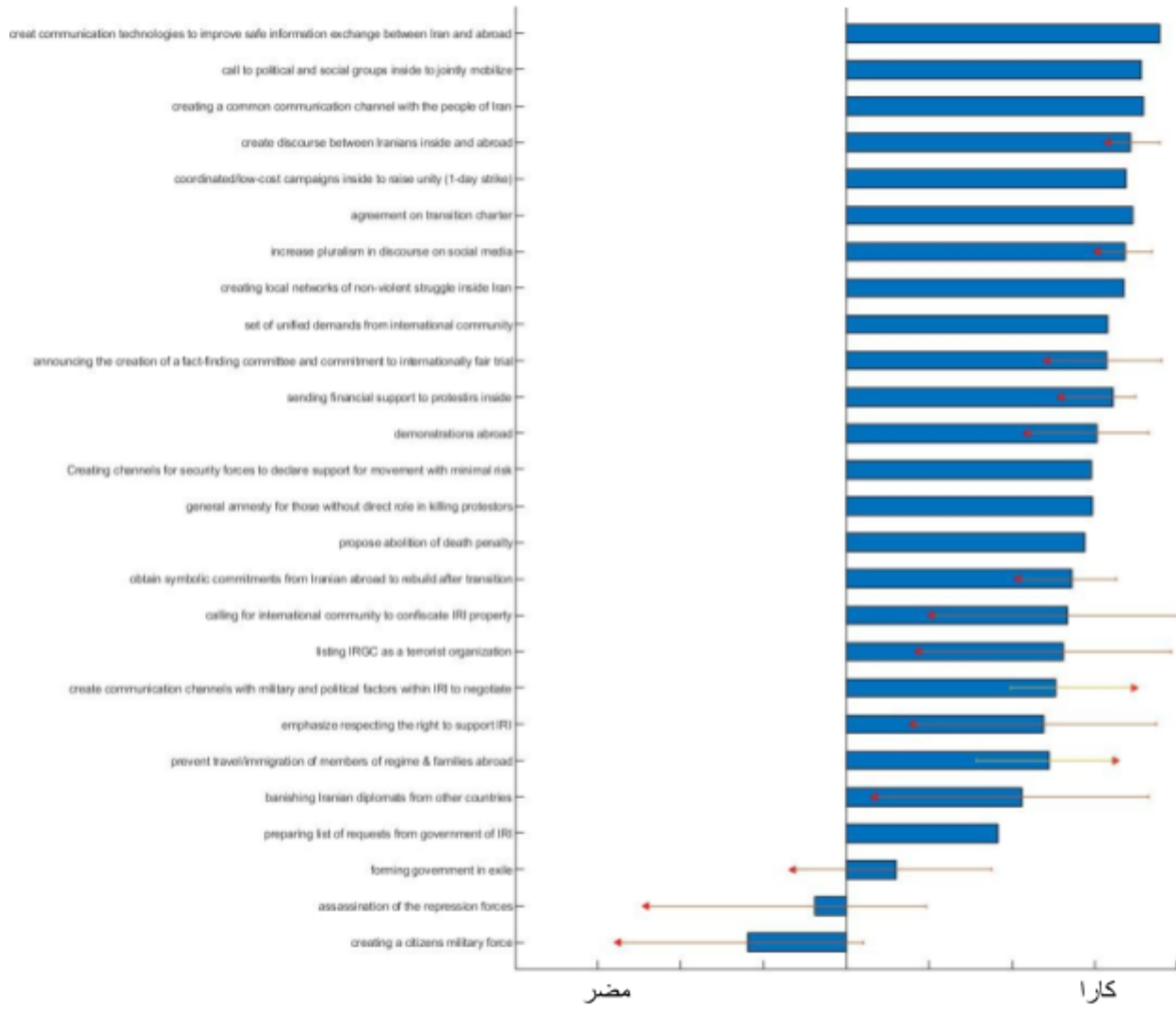
خصوصیات شبکه/گروه راهبری جنبش

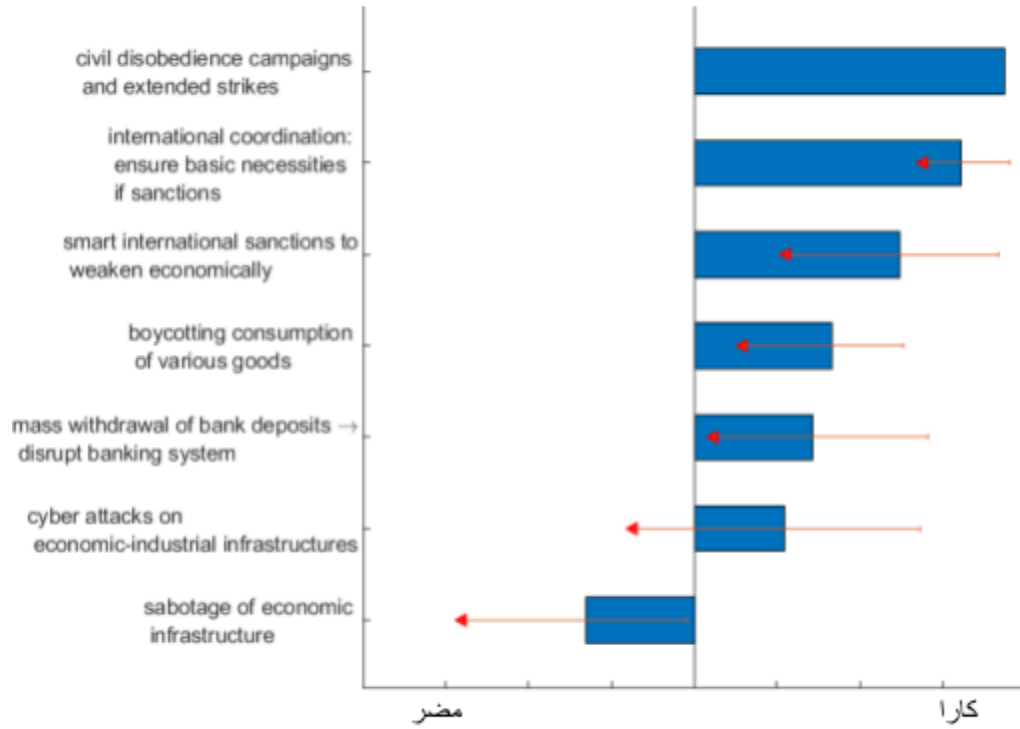
راهکارهای شکست ساختار مرکوب

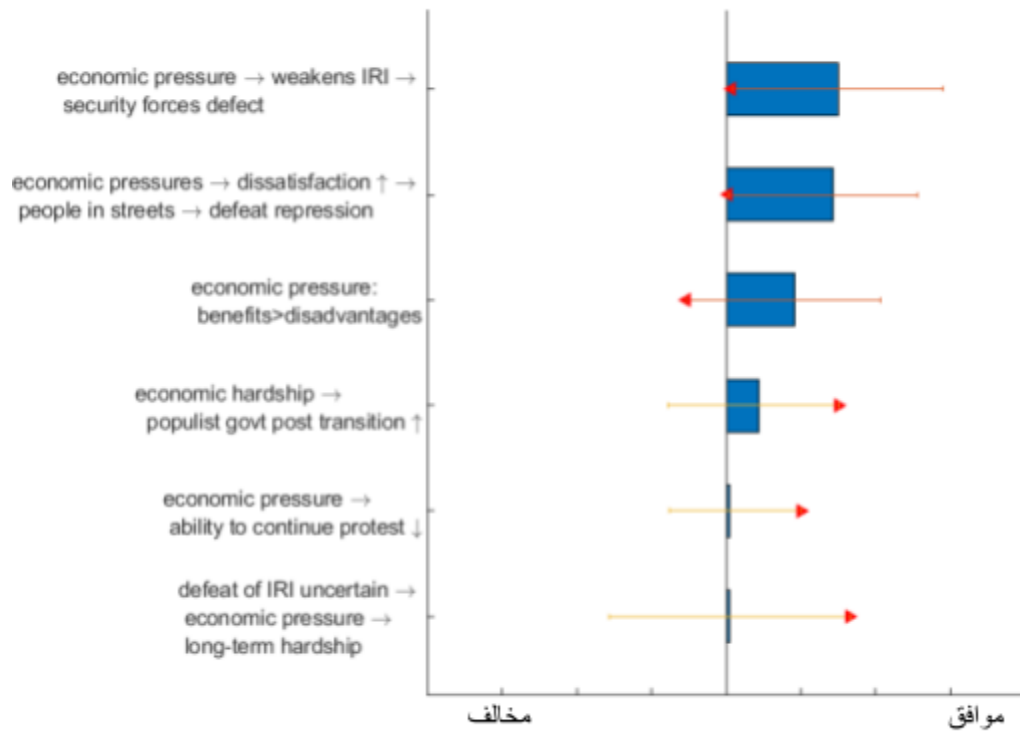
تاکتیک‌های مختلف برای تغییر

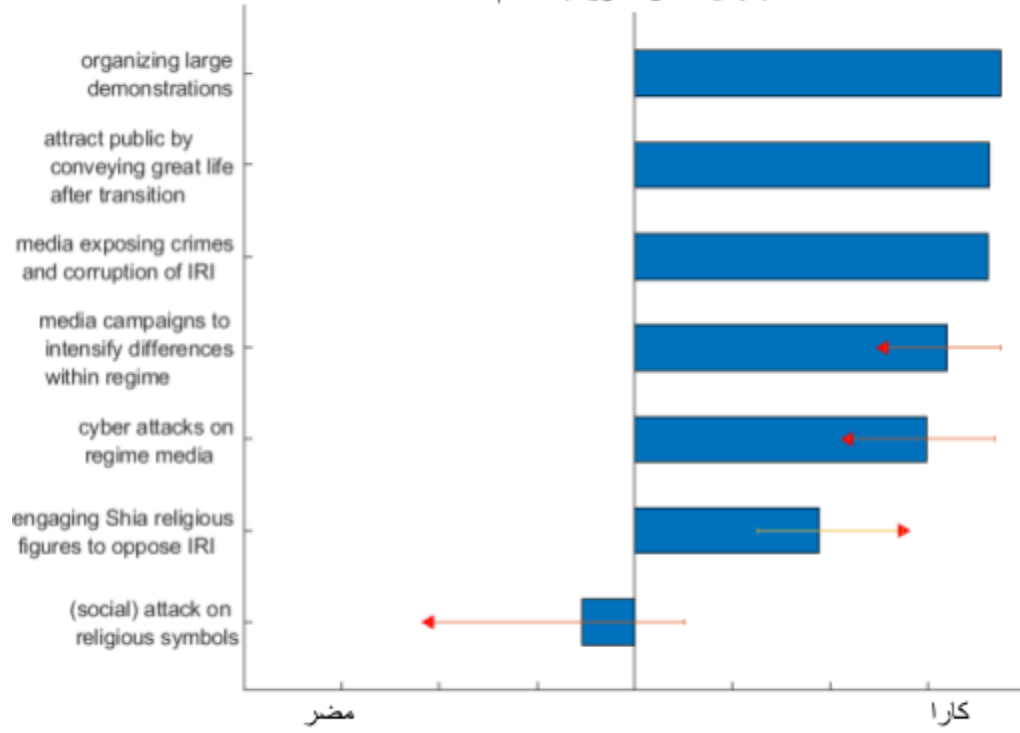
تاکتیک‌های اقتصادی برای تغییر

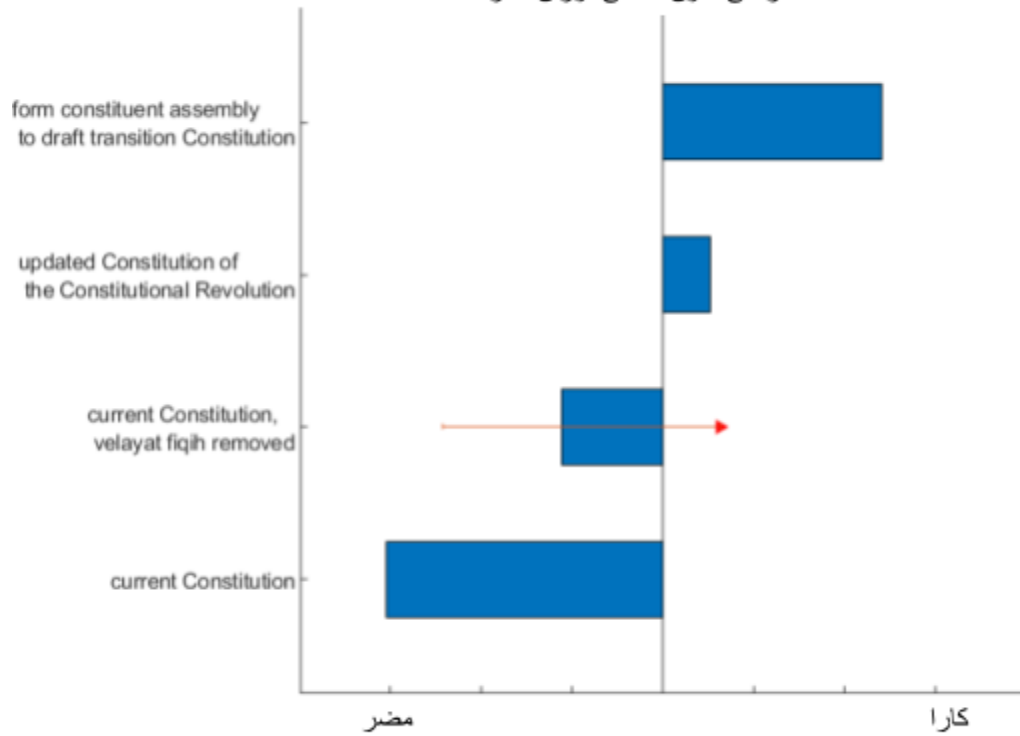
تأثیر مکانیزم‌های اقتصادی بر فرایند تغییر

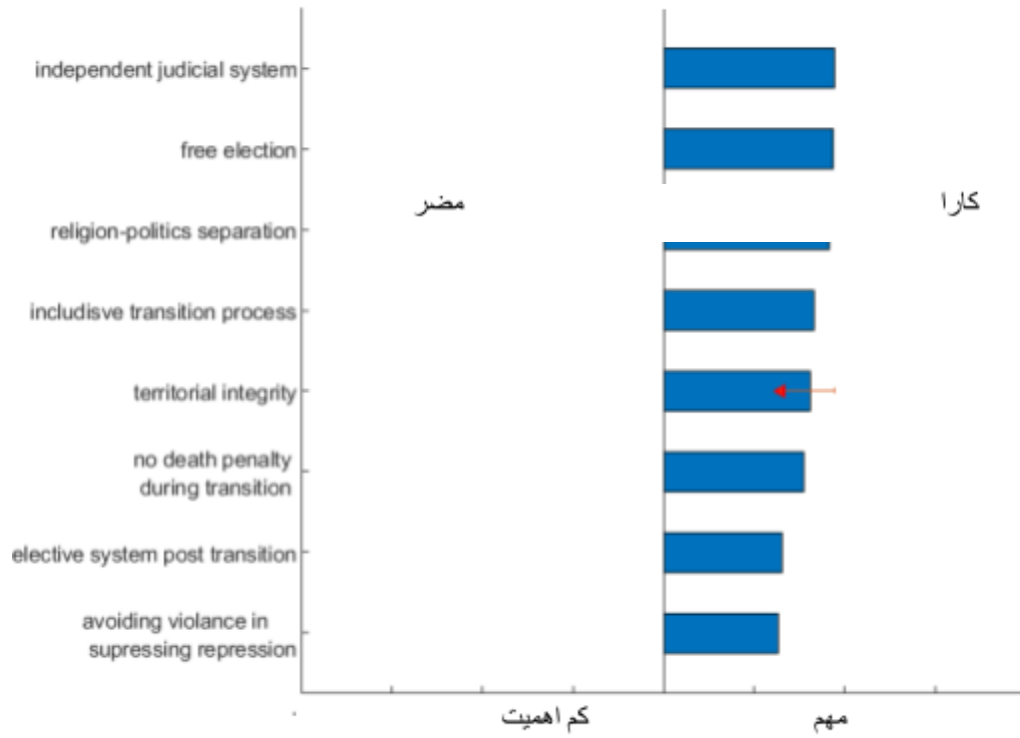
تاکتیکهای کاهش مشروعیت نظام

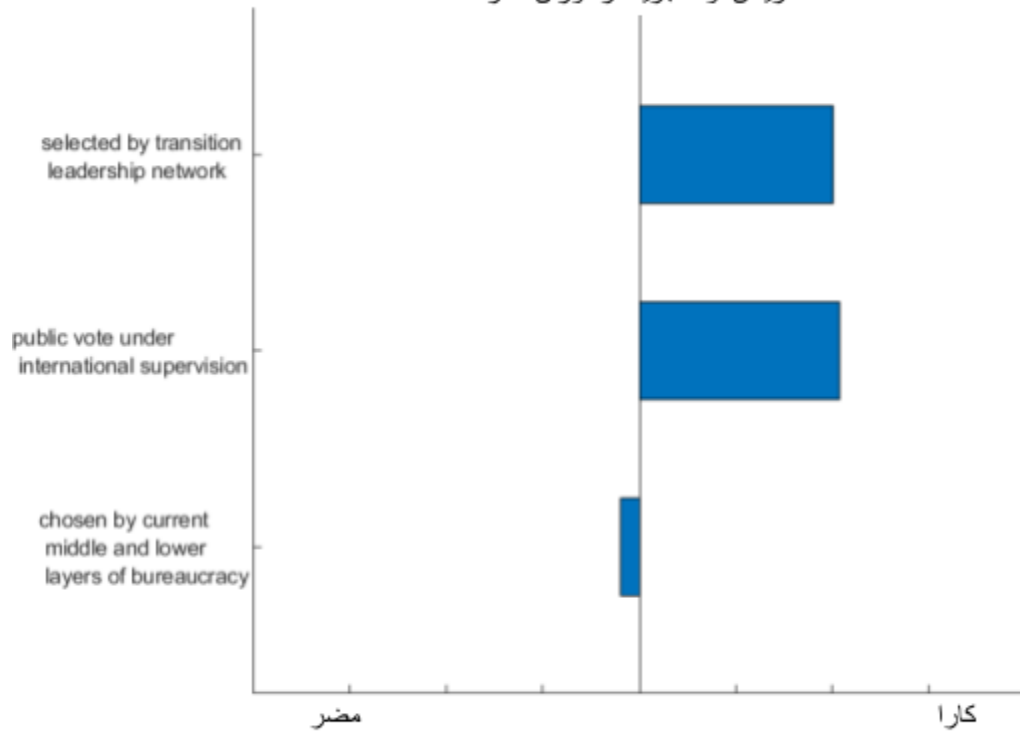
طراحی قانون اساسی دوران گذار

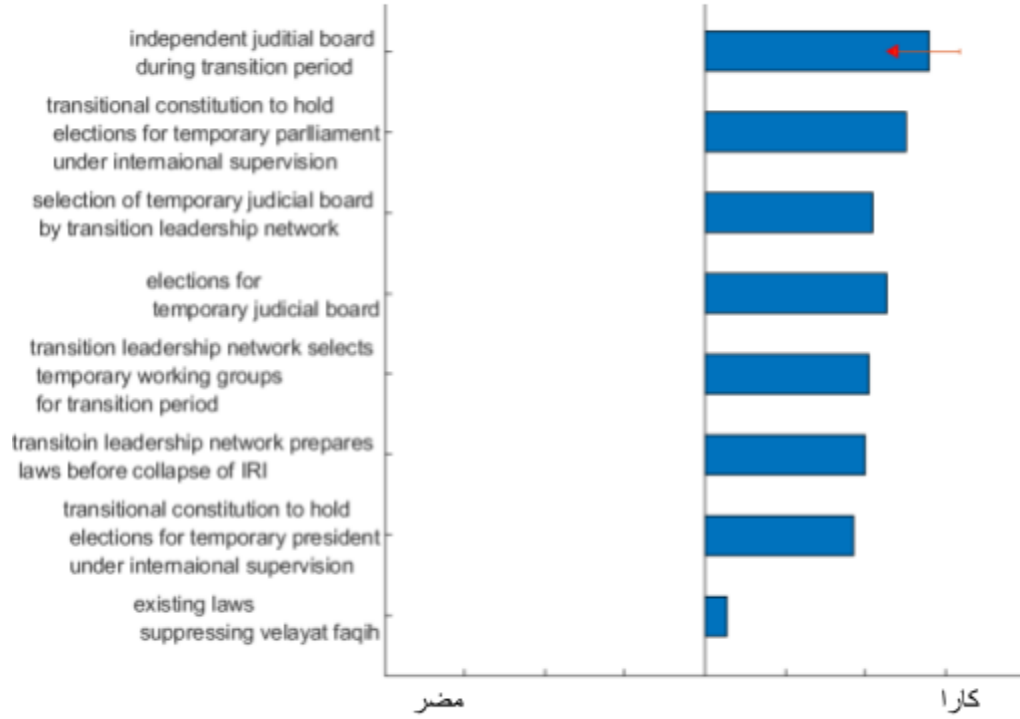
اصول منشور گذار

گزینش قوه مجریه در دوران گذار

مدیریت دوران گذار

اجرای عدالت در مورد اعضای رژیم فعلی

